

Bronbeek 1816-1854: van bescheiden buiten naar koninklijk lusthof

De geschiedenis het landgoed Bronbeek reikt bijna een halve eeuw verder terug dan die van het tehuis, dat in 1863 op dit landgoed werd geopend en de naam van het al bestaande landgoed kreeg.

Buitens in de Veluwezoom

In de zuidelijke en zuidoostelijke Veluwezoom zijn relatief grote hoogteverschillen en veel bronnen en beken met schoon stromend water. Dit maakte de streek aantrekkelijk als vestigingsplaats. Vanaf de 17^e eeuw ontwikkelde zich er een reeks van tientallen buitenplaatsen van adel en rijke burgers. Zij maakten dankbaar gebruik van de soms spectaculaire uitzichten over de Rijn en IJssel; het stromende water was de basis voor fonteinen, watervallen en vijvers ter verfraaiing van hun buitens. In de 19^e eeuw ontwikkelde de hoofdstad Arnhem zich sterk als vestigingsplaats voor welgestelden, waaronder veel oud-Indiëgangers. Zij lieten hun villa's bouwen aan de uitvalswegen van de stad. Zo ontwikkelde de Velperweg zich in de 19de eeuw tot de duurste weg in Arnhem. Voorgaande is het kader waarin we kijken naar de geschiedenis van het landgoed Bronbeek aan de Velperweg, dat in enkele decennia uitgroeide van een eenvoudig buiten tot een koninklijke lusthof. Alvorens in deze historie te duiken iets over de termen 'buitenplaats' en 'landgoed'. Bronbeek is een voormalige 'buitenplaats': een huis buiten de stad, dat met alle bijbehorende onderdelen zoals tuin, sieraden en bijgebouwen een historisch geheel vormt. In de oudere notariële aktes over Bronbeek is sprake van 'buitengoed' en 'landgoed'. Later lezen we echter alleen nog 'het landgoed Bronbeek', en deze aanduiding is voor Bronbeek het spraakgebruik gebleven.

Hermen Stijgerwald

De stichter van het landgoed Bronbeek is Hermen Stijgerwald.¹ Hij ziet het daglicht in 1768 als zoon van Johannes Stijgerwald, die rond 1750 uit Duitsland naar Nederland komt en zich als landbouwer vestigt in De Steeg. Als Hermen acht jaar is overlijdt zijn vader, zijn moeder volgt acht jaar later. Of de 16-jarige Hermen dan al naar Amsterdam is vertrokken weten we niet, maar wel dat hij daar in 1808 trouwt en samen met zijn oudere halfbroer Bernardus woont in de 'Nieuwe Stadsherberg' aan het IJ (afb 1). Hij is er de logementhouder en pacht de herberg van de gemeente Amsterdam. Na zes jaar huwelijk overlijdt zijn vrouw. Het paar heeft geen kinderen en Hermen besluit terug te keren naar zijn geboortegrond in de Veluwezoom.

▲ *De Nieuwe Stadsherberg te Amsterdam, ca 1865. Foto J.F. Hulk (Beeldbank Amsterdam)*

Uit een publieke veiling koopt Hermen in 1816 van Adriana Wijborgh het landgoed 'Lange Water'. Dit landgoed van ongeveer 75 ha ligt deels in Arnhem, deels in Velp en omvat ook de ruim 8 ha van het latere Bronbeek. Op 'Lange water' staat een huis met dezelfde naam. Het landgoed kost Hermen bijna 16.000 gulden en is niet bezwaard met een hypotheek. Kennelijk heeft Hermen kapitaal. Hoe hij dit verworven heeft is een intrigerende vraag. In elk geval staat hij voortaan als "rentenier" en "zonder beroep" te boek.

Uit de Arnheemsche Courant van 1 mei 1817 blijkt dat hij al spoedig na de aankoop "waterwerken" laat aanleggen op zijn nieuwe bezitting 'Lange Water'.² De enige plaats op zijn landgoed waar bronnen zijn is op het perceel dat het latere Bronbeek zal worden. De sprengbronnen en waterpartijen van het huidige Bronbeek dateren dus al uit 1817. Op de kadastrale kaart uit 1832 is

te zien hoe Hermen de vijvers heeft laten aanleggen, gevoed door de bron op zijn grond. De tegenwoordige waterpartijen hebben grotendeels nog dezelfde vorm.

Na drie jaar besluit Hermen alle gronden ten zuiden van de Velperweg met het huis 'Lange Water' af te stoten. Hij verkoopt ze aan de griffier Vitranga. Het nog onbebouwde terrein met de bronnen en waterpartij ten noorden van de Velperweg blijft zijn eigendom. Daar voegt hij de percelen 'Heetkamp' en 'Breedeng' samen onder de naam 'Nieuwe Langewater'. Het is aannemelijk dat de bron en het uitzicht over de lager gelegen velden de redenen zijn waarom Stijgerwald geïnteresseerd is in juist dit terrein en hij daar rond 1820 nabij de vijvers ook een huis laat bouwen. Daar gaat hij met zijn nieuwe vrouw Magdalena Eskens wonen en worden hun zeven kinderen geboren. Zij veranderen de naam van hun buitengoed al spoedig in het zeer toepasselijke 'Bronbeek'. Op een kaart (Dibbets) uit 1821 zien we de naam 'Bronbeek' staan. Ook in het testament dat Hermen en Magdalena in 1822 laten maken staat dat zij wonen op 'Bronbeek'.

Herberg Bronbeek?

In diverse stukken wordt beweerd dat Bronbeek ooit een herberg is geweest. Een onderzoeksrapport van de RijksGebouwenDienst uit 1991 weerlegt dit met argumenten, maar Van der Meer vindt nieuwe aanwijzingen voor de eerdere veronderstelling. Ten eerste laat Hermen Stijgerwald bij de geboorteaangifte van zijn zoon Nicolaas in 1827 als zijn beroep aantekenen: "herbergier op Bronbeek te Arnhem". Verder blijkt uit de inventarisatie die in 1831 na zijn dood is verricht, dat er twee openstaande rekeningen zijn van totaal 70 gulden voor geleverde wijn. Zeker geen hoeveelheid drank voor een gewoon huishouden. Uit de inventarisatie blijkt ook dat op zolder tientallen stoelen, stoven, tafeltjes en voetbankjes staan. In de kamer zijn onder meer dozijnen kop-en-schotels aanwezig, wijnglazen, bierglazen en vier serviezen Saksisch aardewerk. Voor de aanwezigheid van al dat meubilair en serviesgoed heeft Van der Meer een hypothese. Hermens broer Bernardus heeft in die tijd in Arnhem een herberg aan de Rozendaalseweg. Als Bernardus in 1824 kinderloos overlijdt heeft Hermen diens inboedel meegenomen naar Bronbeek en neemt hij daar zijn oude beroep weer op. Omdat hij al zijn kapitaal in Bronbeek heeft belegd en er een hypothecaire schuld van 3.000 gulden is ontstaan kan hij mede om deze reden besloten hebben terug te gaan in zijn oude vak en op Bronbeek een herberg te openen. Na zijn dood in 1830 sluit zijn weduwe de zaak en zet de inboedel op zolder.

Weduwe Magdalena

In 1830 overlijdt Hermen op Bronbeek. Om de belangen van haar kinderen veilig te stellen laat zijn weduwe een paar maanden later notarieel een beschrijving van alle bezittingen opmaken. Hieruit weten we dat het huis op Bronbeek op dat moment bestaat uit een huis met kelder, keuken, deel, zolder en tenminste twee kamers. Het is goed mogelijk dat de latere villa Bronbeek op de fundering van dit eerste huis is gebouwd, waarbij de deel zich achter een breed voorhuis bevond. De historicus Markus schrijft in 1907 in zijn boek *Arnhem omstreeks het midden der vorige eeuw* dat "het huis Bronbeek voordat het in 1847 door den heer Verkouteren tot eene villa was herbouwd, een bescheiden wit huisje was dat aangenaam tusschen het hooge geboomte gelegen was".³ Het terrein omvat in 1831 behalve het huis ook heide, hakhout, tuin, een waterpartij met eilandjes, bouwland en opgaande bomen.

Hermens weduwe hertrouwt in 1833 met de houthandelaar Mattheus van Soest. Een akte uit 1836 toont aan dat het echtpaar op Bronbeek wijzigingen heeft aangebracht om het huis als buitenverblijf te voltooien. Magdalena verkoopt het hele landgoed in 1838 aan Pierre Constant Bergé, suikerraffinadeur te Rotterdam. De verkoopakte geeft van Bronbeek de volgende beschrijving: "Het Buitengoed Bronbeek genaamd [...] bestaande uit Heerenhuis met achterhuis waarin paarden en beestenstalling, wijders tuin, boomgaard, twee stukken bouwland waarvan één aan den Straatweg, bosch en wandelingen met bronnen en waterwerken op de plaats zelve ontspruitende [...] met de opgaande boomen en het regt van bepoting langs den Straatweg [...]". Niet alleen uit de kadastrale kaart, maar ook uit deze beschrijving blijkt dat de aanleg op Bronbeek in die tijd niet uitsluitend is gericht op vermaak en aangenaam verblijf, maar ook op productie. Het recht om bomen te planten langs de (Velper)weg verenigt eveneens het nuttige met het aangename: hout is een goede inkomstenbron.

Nieuwe allure

Bergé verkoopt Bronbeek na twee jaar aan Carel Johan Verkouteren uit Leiden voor 17.000 gulden. Dat is 1.000 gulden minder dan Bergé er in 1838 zelf voor heeft betaald, terwijl de grondoppervlakte even groot is gebleven. Bergé had vermoedelijk geldproblemen.

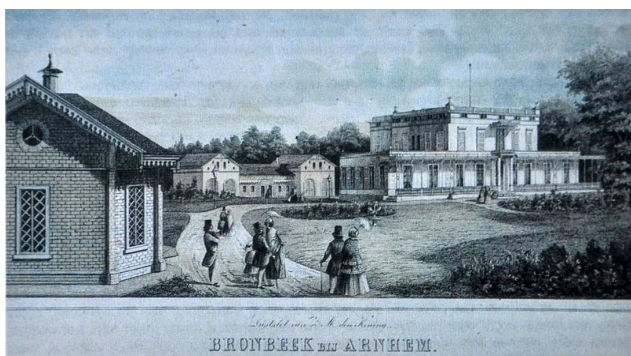
▲ Bronbeek midden jaren 1840. Litho C.A. Spin. Uitgeverij F.Buffa

Met de komst van Carel Verkouteren breekt een belangrijke fase aan, want hij laat het huis in 1842³ herbouwen, waarschijnlijk op de fundamenteën van het oude huis. De vroegste, ons bekende afbeelding van het nieuwe huis van Verkouteren is een steendruk uit het midden der jaren 1840 (afb. 2). Daaruit blijkt dat we in geen geval meer te maken hebben met "een bescheiden wit huisje", zoals Markus het beschreef. We zien een villa in de dan moderne neoclassicistische stijl: een bepleisterd, blokvormig pand van twee verdiepingen met een streng symmetrische gevelopbouw.

Als Verkouteren het "Buitengoed Bronbeek" in 1848 weer verkoopt aan Jan Jacob van Braam is de prijs ervan met 33.000 gulden gestegen. Ook op grond van het dit enorme prijsverschil kunnen we aannemen dat het Bronbeek van Verkouteren een ander is dan het Bronbeek van Bergé en Stijgerwald-Eskens-Van Soest. Het is in de koopakte van 1848 omschreven als: "Het Buitengoed Bronbeek genaamd, bestaande uit Heerenhuis en verdere gebouwen, tuin, en tot wandeling aangelegd terrein, bouw- en weiland, akkermaalsbosch en water aan een geheel, [...] en wat aangaat de gebouwen en verdere aanleg door de Heer Verkooper is daargesteld [...]." In de laatste zinsnede staat dus dat Bergé tien jaar eerder alleen de grond heeft aangekocht en dat Verkouteren de gebouwen en tuinaanleg heeft gerealiseerd. Ook Van Braam brengt verbeteringen aan. Onder meer bouwt hij een koetshuis en laat hij een fontein aanleggen, die via een loden buis wordt gevoed door water een hoger gelegen vijver.

Na twee jaar verkoopt Van Braam Bronbeek voor 75.000 gulden aan koning Willem III, die zich bij de notaris laat vertegenwoordigen door zijn architect Henri Camp. Camp krijgt van de koning opdracht de villa aan te passen aan de status van de nieuwe eigenaar. De verbouwing van de villa kost meer dan het hele landgoed: 84.000 gulden. Ook het terrein ondergaat verandering. De ingang wordt verplaatst naar de zuidwesthoek en daar wordt het wachthuis gebouwd dat er nu nog staat. De beplanting wordt herzien en aangevuld met bijzondere bomen, bloemheesters en eenjarige perkplanten. De oude tamme kastanje die nu naast de commandantswoning staat kan heel goed uit deze tijd resteren. De omheinde weiden voor het huis worden open gazons met bloemperken. De tuinaanleg kostte 12.600 gulden.

Met deze grootscheepse verfraaiing is voor het landgoed een nieuw, maar kort bestaan als koninklijk lusthof begonnen, een periode die zal uitlopen in de opening van het Koloniaal Militair Invalidenhuis 'Bronbeek' op het landgoed, in februari 2013 precies 150 jaar geleden.

▲ Bronbeek kort voor de bouw van het Invalidenhuis, ca 1860. Litho F. Huygens

Noten

1.

In het begin van de 19^e eeuw komt Hermen in de verschillende notariële akten met de familienaam Stijgerwald voor. Later is dat gewijzigd. Bij vonnis van de rechtbank te Arnhem van 7 april 1853 is bepaald dat zijn correcte naam luidt: Hermen Steijgerwalt.

2.

het artikel noemt Stijgerwald in verband met: "eenen nieuwen aanleg aan het zoogenaamde Lange-Water,[...]; waaraan geene kosten ontzien heeft om van de [...] ontspringende bronnen partij te trekken voor Water-Werken, die, tusschen de aangelegde dreven en onderscheide plantsoen eene zeer goede werking doen, zoo dat door deze kostbare onderneming van den eigenaar, zijnde de Heer H. Stijgerwald, [...] den fraaijen omtrek dezer stad, eenen nieuwe aanwinst heeft bekomen."

3.

Het onderzoeksrapport van de RGD (1991) noemt 1842 als jaartal van de herbouw.

Niek B. Ravensbergen, publieksfunctie Museum Bronbeek
april 2012

Met dank aan A.Q.J. (Ton) van der Meer te Hillegom voor het gebruik van gegevens.